

KƏND TƏSƏRRÜFATINDA SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİNİN İQTİSADI VASİTƏLƏRLƏ TƏNZİMLƏNMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ

T.İ.İSMAYILOV, aspirant
Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Kənd təsərrüfatında sahibkarlığın inkişafı aqrar sahədə bazar təsərrüfatçılıq sisteminə əsaslanan iqtisadiyyatın qurulması baxımından xüsusilə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Sahibkarlıq fəaliyyəti bazar iqtisadiyyatının ən mühüm atributlarından olub ölkədə güclü istehsal korpusunun yaradılması, xidmət sferasının inkişafı baxımından önəmli rola malikdir. Kənd təsərrüfatında sahibkarlığın inkişafı daxili bazarda tarazlığın yaranmasına, qiymətlərin səviyyəsinin istehsalçı və istehlakçı təbəqələrinin maraqlarına xidmət edilməsinə əlverişli şərait yaradır. Məhz bu baxımdan sahibkarlığın geniş miqyasda inkişafına nail olunması cəmiyyətdə ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi sabitliyin qorunması baxımından xüsusi önəm daşıyır. Kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyəti ilk növbədə etibarlı məşğulluq deməkdir. Məlum olduğu kimi işsiz əhali bütün hallarda ictimai-siyasi və sosial qeyri-sabitliyin mənbəyi kimi çıxış edə bilər. Sahibkarlıq subyektlərinin gəlirlərinin artması isə istehsalın genişləndirilməsinə, daxili bazarda yerli istehsalın xüsusi çəkisinin yüksəldilməsinə əlverişli şərait yaradar ki, bu da iqtisadi sabitlik və iqtisadi artıma nail olunması deməkdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, son illər sahibkarlığın inkişafının stimullaşdırılması baxımından dövlət tərəfindən çoxsaylı hüquqi-normativ aktlar qəbul edilmiş, praktiki tədbirlər həyata keçirilmişdir. Xüsusilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 fevral 2004-cü il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasının regionlarının sosial-iqtisadi inkişaf Dövlət Proqramı" ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyətli normativ aktdır. Dövlət Proqramında ölkənin regionlarında sahibkarlığın inkişafına qayğı göstərilməsi, yeni iş yerlərinin açılması, kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları üçün maddi-texniki resurslarla təminatını yüksəltmək məqsədi ilə texniki-servis mərkəzlərinin yaradılması sahibkarlığın inkişafının tənzimlənməsi istiqamətində mühüm addım sayıla bilər.

Kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı "Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikası qanunu ilə tənzimlənir. Bu qanun Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın prinsiplərini, sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin hüquqlarını və vəzifələrini, onun dövlət tərəfindən himayəsini, sahibkarlıq fəaliyyətinə dövlət yardımının forma və üsullarını, sahibkarlıq qurumları ilə dövlət orqanları arasında qarşılıqlı münasibətləri hüquqi cəhətdən tənzimləyir.

Qanunvericilik aktı mülkiyyətin bütün formalarının bərabərliyi prinsipinin həyata keçirilməsini, müstəqil olaraq fəaliyyət sahələrinin seçilməsini, iqtisadi tə-

şəbbüskarlığın inkişaf etdirilməsinə əlverişli şərait yaradılması istiqamətində tədbirlər sistemini özündə əks etdirir.

"Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikası qanununa müvafiq olaraq aqrar sahədə sahibkarlıq fəaliyyəti mülkiyyət mənsubiyyətindən asılı olmayaraq kənd təsərrüfatında fiziki və hüquqi şəxslərin müstəqil surətdə həyata keçirdiyi istehsal potensialından səmərəli istifadə edilməsi əsasında məhsul istehsalı, satışı və xidmətlər göstərməsini və bu fəaliyyətdən mənfəət götürülməsini özündə əks etdirir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi sözügedən qanunla təsbit olunmuşdur. Qanuna müvafiq olaraq dövlət sahibkarlıq fəaliyyətini qanunvericilik, inzibati hüquq, büdcə, vergi və pul-kredit mexanizmləri vasitəsilə tənzimləyir. Dövlət maddi-texniki və təbii ehtiyatlardan istifadə sahəsində mülkiyyət və təşkilati-hüquqi imtiyazlara və qeyri-bərabərliyə yol vermir.

Sahənin sürətli inkişafını təmin etmək üçün dövlət sahibkarlıq fəaliyyətinin öncül istiqamətini və buna müvafiq olaraq güzəştlər sistemini müəyyənləşdirir. Dövlət sahibkarlığa məqsədi ilə informasiya, məsləhət, elm və tədris mərkəzləri, maliyyə fondları yaradılır, vergi ödənişlərinin Azərbaycan Respublikası Milli Bankı ssudalarının faizini, amortizasiya ayırmalarının güzəştli dərəcələrini və vergi tutulmalarının digər ayırmaları müəyyənləşdirilir.

Inkişaf etmiş ölkələrdə kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətini maddi və mənəvi nemətlər istehsalına yönəldilən təşkilati-iqtisadi prosesləri özündə əks etdirir, eyni zamanda iqtisadi və sosial yönümlü məqsədləri təmin etmək üçün müəyyən maddi və maliyyə vəsaitlərə sahib olan obyektlərin məcmusunu əhatə edir. Sahibkarlıq fəaliyyəti bazar iqtisadiyyatı şəraitində azad rəqabət mühitinə əsaslanmaqla istehsal-satış-xidmət sferasını özündə əks etdirir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı bazarın tələbatına uyğun geniş təkrar istehsal prosesinin sürətlənməsi ilə səciyyələnir. Kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinin zəruriyyətini aşağıdakı arqumentlərə əsaslanır:

-makroiqtisadi artımı təmin etmək məqsədi ilə məhsul istehsalının genişləndirilməsi, əhalinin ərzaq, sənayenin kənd təsərrüfatı xammalına olan tələbatını ödəmək məqsədilə çoxsaylı əmtəə istehsalçıları üçün formalaşdırılması;

-əhalinin məşğulluğunu təmin etmək və əhalinin istehlak strukturunda yerli məhsulların rolunu artırmaq və yoxsulluğun ləğvinin əsas amili olan işçi qüvvəsi artımına uyğun yeni iş yerlərinin açılması;

-daxili bazarda əmtəə təklifinin genişləndirilməsi, əhalinin tələbatına uyğun alıcılıq qabiliyyətinin yüksəldilməsinə yönəldilmiş fəal və çevik siyasət yeridilməsi, həmçinin əhalinin sosial qrupları üzrə istehlak tələbatının strukturuna uyğun istehsal strukturunun təşkili və idarə edilməsi;

-kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi, ümumi ixracda aqrar ixracın xüsusi çəkisinin artırılması.

Kənd təsərrüfatında sahibkarlığın inkişafını bazar iqtisadiyyatının formalaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər sisteminin ilkin şərti və təminatçısı kimi yanaşmaq lazımdır. Kənd təsərrüfatında sahibkarlığın inkişafına əlverişli şəraitin yaradılması formalaşan iqtisadi sistemin xarakterindən, tipindən, iqtisadi sistemin məqsədindən və məqsədi həyata keçirən resurs təminatından və onların təşkili metodlarından bilavasitə asılıdır.

Təbiidir ki, bu zaman regionların spesifik xüsusiyyətləri, istehsalın yerləşdirilməsi, ixtisaslaşması və sahənin özünəməxsus xüsusiyyətləri də nəzərə alınmalıdır. Bu baxımdan kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinə dövlət tənzimlənməsinin mexanizmləri, o cümlədən iqtisadi mexanizmləri də formalaşır. Kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı mülkiyyət münasibətlərinin forma və məzmunu ilə əlaqədə dəyişir, yeni sahə və ərazi quruluşuna malik olur. Bu baxımdan kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinə ümumi iqtisadi inkişaf konsepsiyasının daxili ünsürü və onun hərəkətverici qüvvəsi, həmçinin iqtisadi artımın zəruri elementi və mənbəyi kimi yanaşılır. (1)

Kənd təsərrüfatında sahibkarlığın inkişafının dövlət tənzimlənməsinin ən mühüm formalarını iqtisadi vasitələrlə tənzimləmə təşkil edir. Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət müstəqilliyi əldə etdikdən sonra kənd təsərrüfatında mülkiyyət və torpaq özəlləşdirilmiş, müxtəlif mülkiyyət mənsublu sahibkarlıq qurumları yaradılmışdır.

Dövlət tərəfindən aqrar sahədə islahatların dərinləşməsi məqsədilə kompleks tədbirlər həyata keçirilmiş və bu tədbirlərin əsas məzmununu azad bazarın formalaşması təşkil edir. Həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində iqtisadi böhran dayandırılmış, məhsul istehsalında artım əldə edilmişdir. Lakin bütün bunlar aqrar sahədə tam mənasə ilə dayanıqlı inkişafı təmin etməmişdir.

İqtisadi vasitələrlə kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi daxili bazarda yerli istehsalın artım zərurətindən irəli gəlir. Kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinin iqtisadi vasitələrlə tənzimlənməsi kompleks xarakter daşıdığından, eləcə də istehsalın bütün sahələrini əhatə etdiyindən tənzimlənmə davamlı və arzu olunan nəticələrini verməmişdir.

Məlum olduğu kimi ölkəmiz bazar iqtisadiyyatına keçid dövrünü yaşayır. Bu dövr müxtəlif təsərrüfatçılıq formalarına əsaslanan qarışıq iqtisadiyyatın, çoxukladlı təsərrüfatçılıq sisteminin formalaşmasını özündə əks etdirir. Keçid dövründə kənd təsərrüfatında sahibkarlıq

fəaliyyətinin dinamik inkişafına nail olunması müxtəlif mülkiyyət mənsublu təsərrüfatçılıq qurumlarının mənafehlərinin, eləcə də azad bazar və dövlət tənzimlənməsi mexanizminin səmərəli əlaqələndirilməsini tələb edir. Bazar iqtisadiyyatı inzibatçılıqdan imtina edilməsini özündə əks etdirən kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafını iqtisadi tənzimləmə vasitələri hesabına daha da genişləndirmişdir. İqtisadi tənzimləmə vasitələrlə kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına nail olunması ümummilli mənafeyə və ölkənin strateji maraqlarına uyğunlaşdırılmalıdır. İqtisadi vasitələrlə kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi kompleks tədbirlər sistemini özündə əks etdirir.

İqtisadi vasitələrin bir-birilə çevik şəkildə uyğunlaşdırılması, sahibkarlıq qurumlarının inkişafının stimullaşdırılması, onların qarşılaşdıqları çətinliklərin aradan qaldırılması tənzimlənmənin ən mühüm məqsədini təşkil etməlidir. İqtisadi vasitələr təsərrüfat subyektlərinin maraqlarına dolayısı ilə təsir edir və onların gəlirlərinin artırılmasına, istehsalın genişləndirilməsinə istiqamətlənir.

Ümumiyyətlə, bütünlükdə götürdükdə kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinin konkret olaraq hansı iqtisadi vasitə və yaxud mexanizmlərin köməyi ilə tənzimlənməsi müəyyənləşdirilməmişdir. Dövlət tənzimlənməsinə liberal yanaşma bu prosesin iri həcmli maliyyə resurslarına əsaslandığı qənaətinə gəlir və iqtisadiyyatda bir sıra hallarda inhisarçılıq doğurduğu qənaətinə gəlir. Digər tərəfdən liberal cərəyan azad rəqabət konsepsiyasına üstünlük verir. Lakin bu yanaşma da mütləq deyildir və birmənalı qəbul edilmir. Beləliklə bütün bunlar kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinin tənzimlənməsində ikili prinsipin mövcudluğu qənaətinə gəlməyə əsas verir. Belə ki, liberal cərəyan özünü tənzimləmə mexanizminə üstünlük verdiyi hallarda digər cərəyan dövlət tənzimlənmənin zəruriliyini ciddi cəhdlə əsaslandırır.

Respublikanın reallıqları, ölkənin struktur və eləcə də keçid dövrünün spesifik xüsusiyyətləri baxımından kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi zəruridir və bu istiqamətdə həyata keçirilən tədbirlər sistemində iqtisadi vasitələrə üstünlük verilməsini məqsədəuyğun hesab edilir. Kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı dövlət tərəfindən tənzimlənir.

Kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinin iqtisadi vasitələrlə tənzimlənməsi dövlət tənzimlənməsinin ən mühüm tərkib hissəsini təşkil edir və onun önəmli cəhətini kənd təsərrüfatı istehsalının inkişafının sabitləşdirilməsi, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, kənd təsərrüfatı ilə iqtisadiyyatın digər sahələri arasında bərabərliyin saxlanması, kənd təsərrüfatı və sənaye işçilərinin gəlirlərinin səviyyəsinin yaxşılaşdırılması, kənd təsərrüfatı sahəsində yerli əmtəə istehsalçılarına qiymət, büdcə təxsisatları vasitəsi ilə yardım göstərilməsi təşkil edir.

Kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinin iqtisadi vasitələrlə tənzimlənməsinin əsas istiqamətini kənd təsərrüfatı məhsulları xammalı və ərzaq bazarlarının formalaşdırılmasına yardım göstərilməsi, onların fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması, maliyyə-kredit, sığorta və güzəştli vergi qoyma sisteminin təkmilləşdirilməsi, xarici iqtisadi fəaliyyəti həyata keçirərkən ölkə əmtəə istehsalçılarının mənafeyinin qorunması və kəndin sosial inkişafına nail olunması təşkil etmişdir.(2)

İnkişaf etmiş ölkələrin praktikasnda kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinin iqtisadi vasitələrlə tənzimlənməsi sistemində dövlət özü təsərrüfat subyekti kimi də çıxış edir. Bu zaman dövlətin fəaliyyət sferasına toxumçuluq, cins-damazlıq sortlarının yaradılması və strateji əhəmiyyətli istehsal təşkil edir. Kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı ölkənin strateji-iqtisadi maraqlarına xidmət etdiyindən bu prosesə makroiqtisadi yanaşma mühüm əhəmiyyətə malikdir. İqtisadi tənzimləmə mexanizmində bank-kredit siyasəti önəmli yerə malik olsa da aqrar-əmtəə istehsalçıla-

rının maliyyə resurslarına olan tələbatının ödənilməsində həmin qurumların rolu elə də önəm daşmamışdır. Fikrimizcə kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinin iqtisadi tənzimləmə vasitələri bazar özünü tənzimlənmənin və qloballaşma təzahürlərinin mənfi təsirlərinin aradan qaldırılmasına istiqamətlənməlidir.

Kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinin iqtisadi tənzimlənmə vasitələri aqrar əmtəə istehsalçılarının gəlirlərinin müdafiəsinə, kənd təsərrüfatı istehsalının iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsinə, meliorasiya, irriqasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsilə bağlı kompleks məqsədli proqramlara büdcə vəsaitlərinin yönəldilməsinə, aqrar sahədə istehsalın yüksək rəqabətliyinin təmin edilməsinə, eləcə də ölkə daxilində kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının və satışının tənzimlənməsinə, aqrar bazar infrastrukturunun formalaşdırılmasına, torpaq və su resurslarının qorunmasına, kənd təsərrüfat məhsullarının ixracı üzrə ixtisaslaşdırılmış əmtəə istehsalçılarına maliyyə yardımlarının göstərilməsinə istiqamətləndirilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Niftullayev V.M. Sahibkarlığın əsasları. Bakı, "Zaman" nəşriyyatı, 2002, 618s. 2.E. B. Серова Аграрная экономика. Москва, 1999, 476 с.

UOT 637.125.004.13

SAĞIM APARATININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İLƏ ONUN REJİM PARAMETRLƏRİNİN OPTİMAL SAHƏSİNİN TƏYİN EDİLMƏSİ

A.Z.BALABƏYOV

Azərbaycan Elmi-Tədqiqat "Aqromexanika" İnstitutu

Südlük mal saxlanması heyvandarlığın digər sahələrinə nəzərən daha əmək tutumludur. Bununla belə burada işlər düzgün qurularsa, bu sahə fasiləsiz olaraq gəlir təmin edəcəkdir. Burada ən ağır iş sağıcının üzərinə düşür. Maşınla sağım tətbiq etməklə sağıcının əməyini yüngülləşdirmək mümkün olmuşdur. Ancaq mövcud sağım maşınlarının da sağım prosesində əl əməliyyatlarının azaldılması istiqamətində təkmilləşməyə ehtiyacı vardır.

Südlük sağımının mexanikləşdirilməsi ilə yeni bir əl əməliyyatı da ortaya çıxmışdır ki, bu da südlük son payının əl ilə çıxarılmasından ibarətdir. Təcrübə göstərmişdir ki, sağım aparatının işi inəyin südvermə aktına nə qədər yaxşı uyğunlaşarsa o zaman südlük yelindən maşınla tam çıxarılma faizi də artmış olur. Laktasiya dövründə və hətta bir sağım müddətində inəklərin südvermə səciyyəsinin dəyişən olması, bu baxımdan nəxirdə fərdi xüsusiyyətə malik heyvanların mövcudluğu sağım texnikasının işini çətinləşdirmiş olur. Xüsusi ilə inəyin aktiv südvermə dövründə döyüntülərlə sorma və sıxma tahtları yerinə yetirən sağım aparatının süd axımına tormozlaşdırıcı təsiri ehtimalı yaranır ki, bu da südlük yenidən tam çıxarılma fazini azaldır və sağım so-

nunda qalıq südlük əl ilə çıxarılmasını vacib edir. Burada qüsurlu cəhət yalnız sağıcının əl əməyinin artması deyil, həm də inəyin gələcək məhsuldarlığının və maşınla sağım səmərəliliyinin azalmasından ibarətdir. Bunları nəzərə alaraq işləyib hazırladığımız yeni sağım aparatı (1) inəyin aktiv südvermə anında yelindən fasiləsiz sorulmasını təmin edir ki, bu da südvermə refleksi sönmədən südlük əsas kütləsinin yenidən çıxarılmasını, süd istehsal orqanlarının inkişafının stimullaşdırılmasına şərait yaratmış olur. Belə aparatın dəyişən rejimlərdə işləməsi həmin rejimləri müəyyən edən parametrlərin optimallaşdırılmasını tələb edir.

Müasir sağım aparatlarının əsasən parametrləri: döyüntülər sayı (x_1), sorma taktı uzunluğu (x_2), əmcək altındakı vakuum (x_3), sağım stəkanının divarlararası kamerasındakı vakuum (x_4), kollektorun hava sorması (x_5) və əmcək rezini sıxan vakuum (x_6) sayılır. Məhz bu parametrlərin qiymətləri sağım aparatının istismarı rejiminin müəyyənləşdirir. Sağım aparatının istismarı zamanı bu parametrlərin xarici və daxili təsirlər nəticəsində dəyişməsi, aparatın işinin pozulmasına səbəb olmasının deyə onların vaxtında yoxlanması və nizamlanması